

УДК 351.754.1:343.343

Пустовий О. О. – ад'юнкт наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Розкрито зміст поняття оперативно-розшукової характеристики масових заворушень. Розглянуто її кримінально-правову, кримінологічну та криміналістичну складові. Виокремлено пошукові ознаки масових заворушень.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, масові заворушення, громадський порядок, оперативні підрозділи.

У сучасних умовах вирізняється актуальністю проблематика ефективної протидії злочинам у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки, спричиненим різноманітними негативними факторами, що становлять серйозну загрозу для соціально-економічного та політичного життя нашої держави.

Особливо небезпечними кримінальними правопорушеннями, які посягають на охоронювані законом права, свободи й інтереси, призводять до дестабілізації загальної обстановки та мають значний суспільний резонанс, є масові заворушення. Тому нагальною є потреба у вирішенні питання ефективної протидії цьому явищу. Одним з основних елементів такої протидії є пошук і виявлення організаторів, підбурювачів, активних учасників та основних ознак кримінального спрямування дій, особливо на початкових етапах учинення злочину.

Такий пошук мають право здійснювати оперативні підрозділи, що визначено в п. 7 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У документі, зокрема, зазначено, що ці підрозділи можуть негласно виявляти й фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи чи інші предмети, які можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, або одержувати розвідувальну інформацію. Крім цього, у п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону визначено обов'язок оперативних підрозділів у межах

своїх повноважень вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення та припинення злочинів, встановлення причин і умов, які сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень [1].

Ефективне виконання цього обов'язку (як і ефективна реалізація зазначеного права) передбачає використання здобутків теорії оперативно-розшукової діяльності. Причому особливу увагу слід приділити питанню оперативно-розшукової характеристики масових заворушень, використання якої сприяє вибору оптимальної тактики попередження та виявлення досліджуваного злочину, а також подальшого його розслідування.

Метою статті є визначення поняття оперативно-розшукової характеристики масових заворушень.

Досягненню мети сприятиме висвітлення сутності оперативно-розшукової характеристики цього протиправного явища.

Специфіку категорії оперативно-розшукової характеристики вивчали такі вітчизняні вчені, як В. І. Василичук, Д. В. Гребельський, М. Л. Грібов, О. М. Джужа, Е. О. Дідоренко, В. С. Кубарєв, І. В. Кубарєв, Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, В. Д. Пчолкін, М. А. Погорецький, С. С. Чернявський, В. П. Шеломенцев та інші. Проте донині в науці немає єдиного погляду на її зміст. Недостатньо вивченим залишається також питання формування оперативно-розшукової характеристики масових заворушень.

У своїх дослідженнях В. Д. Пчолкін запропонував визначити оперативно-розшукову характеристику як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інших упорядкованих і взаємозалежних ознак, які мають розвідувально-пошуковий характер і розглядаються з позиції ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів щодо виявлення, запобігання злочинам, їх розкриття й розслідування [2, с. 122].

Натомість В. С. Кубарєв та І. В. Кубарєв вважають оперативно-розшукову характеристику злочинів інформаційною моделлю, що ґрунтується на врахуванні специфіки об'єктів протиправних посягань, усебічному й глибокому аналізі механізму вчинених злочинів (передусім способів приховування) та покликана зорієнтувати оперуповноваженого на ймовірні напрями пошуку ознак приховуваних слідів, які можна здобути лише в результаті використання оперативно-розшукового інструментарію [3, с. 67].

Узагальнивши вищевикладене, можна визначити ключові елементи оперативно-розшукової характеристики масових заворушень. Вони полягають у безпосередній взаємодії пошукових ознак злочину та кримінально-правових, кримінологічних і криміналістичних аспектів цього кримінального правопорушення.

Безперечно, оперативно-розшукова характеристика масових заворушень має ґрунтуватися саме на кримінально-правових ознаках, оскільки вони визначають сутність злочину, який є об'єктом протидії з боку оперативних підрозділів.

Поняття масового заворушення вжито в ст. 294 Кримінального кодексу (КК) України, де йдеться про організацію масових заворушень, що супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активну участь у масових заворушеннях [4].

Суспільна небезпека масових заворушень полягає в тому, що вони спроможні принаймні тимчасово паралізувати діяльність органів державної влади й управління; призвести до масштабних порушень громадського порядку, людських жертв; поставити під загрозу громадську безпеку; причинити суттєву економічну шкоду державі, суспільству або конкретним особам [5, с. 10].

Основним безпосереднім об'єктом масових заворушень є громадський порядок та громадська безпека.

Об'єктивна сторона полягає в організації масових заворушень або активній участі в них. У цьому контексті організацією є вчинення підготовчих дій, зокрема розповсюдження листівок, розміщення оголошень у соціальних мережах, залучення осіб за допомогою грошових коштів і керування діями учасників зібрання (натовпу), підвищення емоційного настрою, оприлюднення промов, які спонукають до агресивної поведінки, учинення провокацій, розподіл ролей і планування майбутніх дій.

Загалом масові заворушення виникають двома основними шляхами:

1) стихійним, тобто під враженням від якоїсь спонтанної неординарної події чи конфлікту, який своєчасно не було ліквідовано. Унаслідок цього накопичується емоційна напруга населення, яка згодом може спричинити агресивні протиправні дії з боку його найбільш радикальної частини;

2) організованим, що передбачає попереднє планування задля досягнення конкретної мети щодо початку вчинення насильницьких дій [6].

Злочин у формі організації масових заворушень вважають закінченим за умови, якщо дії організатора були результативними, тобто призвели до вчинення дій, зазначених у КК України, або до спроби їх учинити [7].

Активна участь у масових заворушеннях передбачає безпосередню участь осіб у насильстві та інших діях, передбачених диспозицією ст. 294 КК України. Ідеться про те, що відповідальність за вчинення цього злочину буде нести особа, яка здійснювала активні дії.

Також можна виокремити кваліфікуючі ознаки злочину, які впливають із диспозиції статті, а саме: насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення громадян, опор представникам влади.

Суб'єктивна сторона злочину полягає в прямому умислі щодо дій, які полягають в організації заворушень чи активній участі в них, тобто наявності прямого умислу на вчинення злочину.

Суб'єкт злочину є загальним, але визначенню суб'єкта має передувати умова участі в організації злочину чи активних діях.

Кримінологічну характеристику масових заворушень становлять значна кількість учасників і чітко визначені цілі злочину, які можна класифікувати на чотири умовні групи: інструментальні (служать інструментом досягнення політичної цілі), експресивні (виникають раптово під впливом емоцій учасників заворушень), інструментально-експресивні та безпідставні (випадкові) [8, с. 124].

Найбільш поширеними причинами виникнення масових заворушень є такі фактори: низький рівень життя, громадської безпеки, високий рівень злочинності, безробіття, соціальна напруга. Також масове заворушення може спричинити застосування провокативних дій до учасників натовпу з метою активної насильницької діяльності.

Особливістю масового заворушення, що вирізняє цей злочин з-поміж інших, є вчинення його натовпом.

На підставі криміналістичної характеристики, яку розглядають у взаємозв'язку з кримінально-правовою і кримінологічною

характеристиками, можна побудувати ґносеологічні концепції та моделі встановлення істини в кримінальних справах [9, с. 3].

Криміналістична характеристика масових заворушень містить такі елементи: 1) обставини виникнення масових заворушень; 2) учасники злочинів; 3) спосіб учинення злочинів, їх мотиви й наслідки; 4) особливості механізму підготовки, учинення та приховування злочинів [10, с. 80].

Обставинами виникнення масових заворушень є наявність конфліктної ситуації, яка надалі переростає в масові акції, що супроводжуються поширенням слухів, нагнітанням несприятливої обстановки, а також розповсюдження агітаційних листівок, негативні висловлювання на адресу представників влади та правоохоронних органів.

Обстановка, що виникає під час масових заворушень, зазвичай передбачає анонімність особи злочинця. Водночас активісти свої дії переважно не приховують. Причому переконання стосовно того, що приховування цих злочинів не притаманне справам зазначеної категорії, є дещо хибним. Наприклад, руйнування та підпали здебільшого є не лише кульмінаційним моментом заворушень (безчинств), а й способом знищення слідів злочину [11, с. 80].

Речовими доказами можуть бути будь-які речі, якими учасники послуговувалися для чинення протиправних дій (пляшки із запалювальною сумішшю, палиці, металеві предмети тощо).

Ключовою складовою оперативно-розшукової характеристики масових заворушень є пошукові ознаки, тобто ті, що дають змогу встановлювати факти підготовки до їх учинення, розпізнавати елементи злочинної поведінки їх учасників, ефективно виявляти й припиняти масові заворушення на стадії підготовки або замаху. Окреслені ознаки обов'язково враховують під час оперативного пошуку.

Оперативний пошук – це одна із форм оперативно-розшукової діяльності, яка є системою розвідувально-пошукових заходів, що здійснюються її уповноваженими суб'єктами для отримання та перевірки первинної інформації щодо осіб, предметів і подій, які становлять для оперативних підрозділів оперативний інтерес, з метою з'ясування ознак злочину чи спростування інформації про нього [12, с. 144–151].

Початку масових заворушень передусє здійснення підготовчих заходів до злочину, скупчення людей в одному місці (площа, вулиця, парк тощо) та подальше формування натовпу. Уже на цій стадії вкрай важливо вжити заходів щодо виявлення, пошуку та фіксації дій осіб, за якими їх можна вважати організаторами чи пособниками правопорушення. Ознаками, які засвідчують причетність до злочину, можуть бути: виголошення промов, керування діями невеликих груп громадян, наявність радіостанцій та активне їх використання. Слід урахувувати оперативну обстановку на території, де збирається натовп, а також за напрямками можливого подальшого руху натовпу.

Під час перебування на місцях, де здійснюється підхід чи під'їзд до основного місця збору учасників, необхідно звертати увагу на: транспортні засоби, які можуть використовувати для перевезення зброї чи інших предметів, що використовують як зброю; окремих громадян або груп людей, які рухаються в бік натовпу та при собі мають рюкзаки, пакети, сумки, де можуть переносити небезпечні предмети, у тому числі зброю або інші речі, які надалі можуть використати для завдання шкоди; фіксування ознак учинення кримінального правопорушення; виявлення осіб, які становлять оперативний інтерес для правоохоронних органів. Важливо врахувати дії оперативних працівників усередині натовпу, зокрема результати проведення ними негласного опитування інших учасників акції з метою виявлення можливих організаторів і потенційних активних учасників.

Окремо слід виявляти й фіксувати дії організаторів масових заворушень та активних учасників. Ідентифікувати організаторів можна за такими ознаками: поширення провокаційних чуток, спонукання до протиправних дій, надання вказівок. Вони можуть діяти як відкрито, так і застосовуючи засоби конспірації злочинної діяльності.

Активні учасники – це особи, які вчиняють протиправні дії, спрямовані на пошкодження чи знищення чужого майна та вияву насильства щодо громадян. Доказами активних дій учасників можуть бути матеріали відеозйомки, отримані як під час відкритої зйомки за допомогою загальнодоступної техніки, так і в межах негласного застосування спеціальної техніки [13].

Отже, передумовою ефективності протидії масовим заворушенням працівникам оперативних підрозділів є врахування

оперативно-розшукової характеристики цього виду злочину, що дає змогу обрати оптимальну тактику проведення оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій. Зрештою це сприятиме виконанню завдань оперативно-розшукової діяльності та досягненню мети кримінального судочинства.

Оперативно-розшукова характеристика масових заворушень – це система їх оперативно значущих ознак, комплексний аналіз яких дає змогу розробити ефективну систему заходів, яких мають вживати оперативні підрозділи з метою профілактики, виявлення та розслідування масових заворушень у конкретних умовах. Зміст оперативно-розшукової характеристики масових заворушень становлять кримінально-правова, кримінологічна, криміналістична та пошукова складові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.
2. Пчолкін В. Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : монографія / В. Д. Пчолкін. – Одеса : ОЮІ НУВС, 2005. – 376 с.
3. Кубарев В. С. Пути совершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами / В. С. Кубарев, И. В. Кубарев // Проблемы вдосконалення ОРД ОВС у напрямку боротьби з організованою злочинністю. – 2007. – № 2. – С. 65–72.
4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.
5. Бояров В. І. Масові заворушення: особливості кваліфікації [Електронний ресурс] / В. І. Бояров, П. В. Шалдирван // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 4. – С. 9–18. – Режим доступу: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/747/749>. – Назва з екрана.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3 : К–М. – 792 с.
7. Дьяков С. В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность / С. В. Дьяков. – М. : Норма, 1999. – 320 с.
8. Климов И. А. Агентурный метод защиты интересов личности, общества, государства и борьбы с преступностью : монография / И. А. Климов, Г. К. Синилов, Л. А. Тузов. – Калининград, 2002. – 178 с.
9. Гончаренко В. И. Понятие криминалистической характеристики преступления / В. И. Гончаренко, Г. А. Кушнир, В. Л. Подпалый // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1986. – Вып. 33. – С. 3–8.

10. Шаталов А. С. Технично-криміналістическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях массовых беспорядков : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шаталов Александр Семенович. – М., 1993. – 176 с.

11. Пономарев В. П. Предупреждение массовых беспорядков : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Пономарев. – Киев, 1992. – 226 с.

12. Оперативно-розыскная деятельность : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Сенилова, А. Ю. Шумилова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Инфра-М, 2004. – 848 с.

13. Погорецький М. Пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку: поняття та сутність [Електронний ресурс] / М. Погорецький, В. Шеломенцев // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 4 (16). – С. 114–121. – Режим доступу: [file:///C:/Users/admin/Downloads/ucnavs_2010_4\(16\)_20.pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/ucnavs_2010_4(16)_20.pdf). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro operativno-rozshukovu diialnist: vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine on operational search activities from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). [zakon3.rada.gov.ua](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

2. Pcholkin, V.D. (2005). *Rozkryttia zlochyniv u kharchovii promyslovosti* [The disclosure of crimes in the food industry]. Odesa: OIUI NUVS [in Ukrainian].

3. Kubarev, V.S., & Kubarev, I.V. (2007). Puti sovershenstvovaniia operativno-rozysknoi metodiki raskrytiia latentnyh prestuplenii, sovershaemyh organizovannymi prestupnymi soobshchestvami [Ways to improve the operative-search method of disclosing latent crimes committed by organized criminal communities]. *Problemy vdoskonalennia ORD OVS u napriamku borotby z orhanizovanoi zlochynnistiui*, *Problems of improvement of the ODS of the ATS in the direction of combating organized crime*, 2, 65-72 [in Russian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal codex of Ukraine]. (n.d.). [zakon3.rada.gov.ua](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

5. Boiarov, V.I., & Shaldyryan, P.V. (2014). Masovi zavorushennia: osoblyvosti kvalifikatsii [Massive disturbances: features of qualification]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy, Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 4, 9-18. Retrieved from <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/747/749> [in Ukrainian].

6. Shemshuchenko, Yu.S. (et al.). (Eds.). (2001). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia]. (Vols. 1-3). Kyiv: Ukr. entsykl. [in Ukrainian].

7. Diakov, S.V. (1999). *Gosudarstvennye prestupleniia (protiv osnov konstitucionnogo stroia i bezopasnosti gosudarstva) i gosudarstvennaia prestupnost* [State crimes (against the fundamentals of the constitutional system and state security) and state crime]. Moscow: Norma [in Russian].

8. Klimov, I.A., Sinilov, G.K., & Tuzov, L.A. (2002). *Agenturnyi metod zashchity interesov lichnosti, obshchestva, gosudarstva i borby s prestupnostiu* [An ingenious method of protecting the interests of the individual, society, the state and the fight against crime]. Kaliningrad [in Russian].

9. Goncharenko, V.I., Kushnir, G.A., & Podpalyi, V.L. (1986). Poniatie kriminalisticheskoi karakteristiki prestupleniia [The concept of forensic characteristics

of the crime]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza, Forensic science and forensic examination*, 33, 3-8 [in Russian].

10. Shatalov, A.S. (1993). *Tekhniko-kriminalisticheskoe obespechenie raskrytiia i rassledovaniia prestuplenii, sovershennykh v usloviiah massovykh besporiadkov* [Technical and forensic support for the disclosure and investigation of crimes committed in the context of riots]. Moscow [in Russian].

11. Ponomarev, V.P. (1992). *Preduprezhdenie massovykh besporiadkov* [Warning mass riots]. Kiev [in Russian].

12. Goriainov, K.K., Ovchinskii, V.S., Sinilov, G.K., & Shumilov, A.Yu. (Ed.). (2004). *Operativno-rozysknaia deiatelnost* [Operational-search activity] (2nd ed., rev.). Moscow: Infra-M [in Russian].

13. Pohoretskyi, M., & Shelomentsev, V. (2010). Poshukovi oznaky ob'ektivnoy operativnoy poshuku: poniattia ta sutnist [Search features of operational search objects: concept and essence]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS, Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs*, 4(16), 114-121. Retrieved from file:///C:/Users/admin/Downloads/ucnavs_2010_4(16)_20.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2017

Pustovyi O. – *Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Criminal Police of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Operative-Investigation Characteristic of Mass Riots

For effective counteraction and prevention of such socially dangerous act as mass riots, use of achievements of the theory of operative-investigation activity of knowledge and skills is expedient. In view of a difficult social-economic and political situation in the state, the consequences of this crime lead to destabilization of the general situation, cause a high public response and can have negative impact on the rights, freedoms and interests protected by law.

Despite it, there is a need for using the means and methods which directly consist in search and detection of the main signs of a criminal offense at the initial stages of the commission of crime. For this reason it is worth paying attention to a research of a concept and structure of the operative-investigation characteristic of mass riots. Use of the operative-investigation characteristic promotes a right choice of tactics of conducting investigation and search measures which will promote as a result fast achievement of the purpose of criminal procedure.

Following analysis of scientific works it has been proposed to understand operative and search characteristics of crimes as a system of information on its operative significant features which in case of their analysis allow to draft an effective system of measures which shall be taken by operative units to prevent, detect and investigate certain crimes in particular conditions by using available forces and means.

Keywords: operative-investigation characteristic, mass disorder, public order, operational units.